

RİCHARD BELL, KUR'AN ÇALIŞMALARI VE KUR'AN VAHY-İ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

*İsmail ALBAYRAK**

Summary

The earlier modern Western literature on the Qur'an mainly concentrates on two issues. The first group try to seek to trace the influence of Jewish and Christian ideas in the Qur'an while the second group pay more attention to the reconstruction of the chronological order of the Qur'an. This article deals with one of the important figures in the West whose works are still being read in the Universities. Richard Bell, a Scottish orientalist, focused on both issues in his writings. Having disclosed his dissatisfaction with tradition, and acknowledged his exclusive reliance on the Qur'an he insisted that Christianity was the chief historical antecedent of the Qur'an and that the Prophet was a pupil of the Church. Instead of looking deeply into the content, presentation, structure and so forth, he preferred to find materials with which to invalidate the opinion of his Jewish opponents. Regarding the revelation, Bell preferred the idea that the prophet's inspiration derived from his creative 'brooding' mind. Clearly, this approach disregards the Divine origin of the Qur'an. However, it is impossible to find any evidence to support such a view. His main ideas (bias!) regarding Qur'anic arrangement, compilation, narratives, names etc are summarised. In addition, a brief criticism is also provided. To know an occidental scholarship on the Qur'an, Bell is the right person to begin with.

Gayr-i müslimlerin Kur'an'a ilgileri Kur'an'ın tarihi kadar geriye gider. İlk müslümanlarla komşu olan yahudi ve hıristiyanların inen ayetler karşısındaki tutumu Kur'an'da kısaca, siyer ve hadis kitaplarında ise genişçe anlatılmaktadır. Hz. Peygamberin vefatından çok kısa bir süre sonra İslam devletinin akıl almaz bir hızla genişlemesi, bugünkü Suriye, Irak ve Mısır'ın bulunduğu coğrafyada yaşayan çok sayıda gayr-i müslimi, müslümanlarla karşı karşıya getirmiştir. Bu karşılaşma ve yaklaşma, Kur'an'ın kaynağını Hz. Peygamber'in Suriye'li bir hıristiyan papazla olan yakınlığıyla açıklayan Yahya el-Dimeşki (John of Damascus, 752)'den, ortaçağ

* SAÜ. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Yrd. Doç. Dr.

Avrupa'sında Kur'an'ı ilk defa latinceye çevirme işini organize eden Peter de Venerable'ye ve ondan da günümüz modern batılı oryantalistlere kadar ardı arkası kesilmeyecek literatürün doğuşuna neden olmuştur. Farklı yaklaşımların varlığına rağmen, batıda Kur'an çalışmaları aydınlanmayla birlikte yeni şekiller almıştır. Bu çalışmalarda, Bernard Lewis'in de belirttiği gibi, araştırmacıların iki önemli konu üzerinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir: Kur'an'da yahudi ve hristiyan kaynaklardan gelen sözde alıntılar(!) gösterilmesi; geliştirilen yeni metodlarla, Kur'an'daki surelerin kronolojisinin çıkartılması¹. Richard Bell, çağdaşlarının aksine, yukarıda belirtilen her iki alanda kaplayacak eserler veren önemli bir batılı araştırmacıdır.

Özellikle Kur'an çalışmalarında yoğunlaşan Bell, kendisini ilk defa 1926 yılında yazmış olduğu *The Origin of Islam in Its Christian Environment* ² (İslam'ın Kendisini Kuşatan Hristiyan bir Çevrede Kökeni) adlı eserle tanıttı. Eserin adından da anlaşılacağı üzere Bell, Kur'an'ın oluşmasında doğu kilisesinin etkisini incelemektedir. Patrick O'hair Cate, eserin önemini belirtmekle birlikte son derece orijinal bir çalışma olmadığını söylemektedir³. Bell'in düşünce yapısındaki gelişmeleri görebilmek açısından önemli olduğuna inandığımız eser bugün bile Kur'an çalışmalarına başlayan çok sayıda araştırmacının başvurduğu temel kaynaklardan birisidir.

Çok sık referansta bulunacağımız ikinci bir eser de, Bell'in *Introduction to the Qur'an*⁴ (Kur'an'a Giriş)'dir. Bazı batılı oryantalistler, Bell'in bu eserini genel manada Kur'an'a Giriş'ten ziyade, kendisinin 1937-39 yıllarında yayınladığı Kur'an tercümesine bir giriş olarak yazıldığını vurgulamaktadırlar⁵. Bell, bu eserde Kur'an'ın indiği çevre hakkında özet bilgilerle birlikte Kur'an'ın içeriği, toplanması, sûrelerin bütünselliği, yapısı-kronolojisi ve son olarak da Kur'anın muhtemel(!) kaynakları hakkında geniş bilgi vermektedir. Araştırmamızda yukarıda kısaca tanıtılan iki eserle birlikte farklı zamanlarda yazmış olduğu çeşitli makaleler üzerinde durarak Bell'in genel olarak Kur'an hakkındaki görüşlerini irdelemeye çalışacağız.

- 1 Bernard Lewis, *Islam and the West*, Oxford: Oxford University Press 1993, 17-8.
- 2 Richard Bell, *The Origin of Islam in Its Christian Environment*, London: Macmillan and Co.Ltd 1926.
- 3 Patrick O'hair Cate, *Each Other's Scripture: the Muslim Views of the Bible and the Christian's Views of the Qur'an*, The Hartford Seminary Foundation 1974 (Basılmamış doktora tezi), 227.
- 4 Richard Bell, *Introduction to the Qur'an*, Edinburgh: Edinburgh University Press 1953
- 5 Arthur Jeffery, 'Review of Richard Bell, Introduction to the Qur'an', in *The Muslim World* 44 (1954) 254.

Bell, Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu dönemin dinî haritasına dikkatleri çekmekle işe başlar; 7. yy.'da Arabistan'ı kuzey'de hristiyan Suriye (Ğassaniler), batıda ve güneyde Habeşistan çevrelemektedir. Ayrıca Bell, İran sınırları içinde bulunan Hırelilerin Arabistan'ın içlerine kadar geldiğini bildirmektedir⁶. Hıristiyanlar arasındaki kelamî tartışmalar yüzünden hıristiyanlığın Araplar arasında gerçek manada hüsnü kabul görmediğini belirten Bell, yukarıdaki haritadan da anlaşılacağı gibi, hıristiyanlığın İslam üzerindeki muhtemel etkisine işaret etmektedir. İslam öncesi Arap şairlerinin yazmış oldukları şiirlerde hıristiyanlardan bahsetmesinin, bu etkiyi daha da kuvvetlendirdiğini belirtmektedir⁷.

Bell'e göre hıristiyan etkisini Arap yarımadasında gösteren önemli bir delil de, hanif'lerin varlığıdır. Anlam bakımından bu terimin Kur'an'ın kullanımına uymadığını ifade eden Bell, kelimenin Suryanice hanpá'dan (inançsız kimse) geldiği konusunda son derece kesin konuşmaktadır⁸. Hz. Peygamber'in bu ifadeyi önemli bir dinî grup için kullandığını belirten Bell, aslında bunların ne bir mezhep ne de herhangi bir grubun parçası olmadıkları, sadece Hz. Peygamber'in bir türlü sükkûn bulamamış zihnî yapısının bir ürünü olduğunu savunmaktadır⁹. Haniflerin dışında Bell'in ısrarla üzerinde durduğu önemli bir grup da, el-Kisâî'lerdir. Bell, Hz. Muhammed'in (sav) Arap dünyasında yahudi ve hıristiyan tesiriyle peygamber olduğunu söyleyen ilk kişi olmadığını, el-Kisâî adlı şahsın önderliğinde başka bir grubun daha Hz. Peygamber'den önce tek Tanrı inancını benimsediklerini, Kıyamet (Hesap) gününe inandıklarını belirtmektedir. İlginçtir ki, Bell Kur'an'da bahsi geçen Sâbiîleri Arabistan'ın kuzeybatısında bulunan el-Kisâî'lerden arta kalan bir topluluk olarak nitelendirmektedir. Bell'e göre bunlar, hıristiyan değil fakat hıristiyanların üzerinde ağır tesirleri olan bir topluluk. Özetle, Bell sanal dünyasında kurmuş olduğu son derece sığ benzerliklere dayanarak hıristiyanlığın el-Kisâîler, Sâbiîler ve dolayısıyla da İslam üzerindeki etkisine işaret etmektedir.

Bell'e göre Hz. Peygamber'in vahy sürecindeki düşünce yapısını ve bu yapıyı etkileyen faktörleri değerlendirme konusunda iki önemli engel bulunmaktadır. Birincisi, Hz. Peygamber'in ilk dönem yaşamıyla ilgili rivayetlerin çoğunun sahih(!) olmaması, ikincisi ise, hernekadar Kur'an Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra

6 Bell, a.g.e., 1926, 16-17; Bell, a.g.e., 1953, 11.

7 Bell, a.g.e., 1926, 43-45.

8 A.g.e., 58.

9 Richard Bell, 'Who were the Hanifs?', *The Muslim World*, 20 (1930) 124.

toplanmış ise de Kur'an'ın kronolojik düzeninin imkansızlığı¹⁰. Bell, inen Vahyi kaydetmekle görevli kişilerin yapmış olduğu hatalardan kaynaklanan nedenlerden dolayı Kur'an'da mevcut çok sayıda pasajın bulunması gereken yere konulmadıklarını, bu tür yanlışlıklarında Kur'an'ı anlamada sorun yarattığına inanmaktadır.

Burada hatırlatılması gereken önemli bir konuda Bell'in, Weil ve Nöldeke gibi meşhur oryantalistlerin aksine, Vahyi tarihî bir sıraya dizme çabası sûrelerden ziyade sûre içindeki bölümler ya da pasajlardan oluşmasıdır¹¹. Bell'in bu yaklaşımı son derece izafi bir görüntüm arz etmektedir. Şayet yapmış olduğu Kur'an tercümesiyle birlikte C.E. Bosworth ve M.E.J. Richardson'un hazırladığı *A Commentary on the Qur'an Prepared by Richard Bell*¹² bakılırsa, Bell'in sanki peygamberî bir misyon üstlendiği görülecektir. Bell, çok sayıda ayetin şu anda bulunduğu konuma ait olmadığını iddia edip ve değişik spekülasyonlarla bu ayetlere bazan başka sûrelerde yer bulurken, bazan da sonradan eklendiği hükmünü verip Kur'an'da bu ayetlerin yerinin olmadığını varsaymaktadır. Zaman zaman ayetleri ikiye böldüğü de görülmektedir. Sonuç yapıcılıktan oldukça uzak bir yaklaşım doğurmaktadır.

Bell Hz. Peygamber'in, İslam'ın, hatta Kur'an'ın anlaşılmasında yukarıda belirtildiği gibi, hadislere ve siyer kitaplarına güvenmemektedir. Özellikle rivayetler arasındaki bazı çelişkiler yüzünden Bell her fırsatta Kur'an dışındaki kaynakları kullanan batılı araştırmacıları ciddi bir şekilde eleştirmektedir. Hz. Peygamber'in Vahyi kaynağını epilepsi (sar'a), histeri, Şeytan, aşırı hissiyat ya da meditasyonda gören Weil, Sprenger, Muir, Margoloth ve Nöldeke'nin geliştirdiği teorileri de kabul etmemektedir. Bell bunların Kur'an'ı tamamen göz ardı ettiklerine inanmaktadır¹³. Bell, Kur'an'ın Mekkelilerin Hz. Peygamber hakkındaki söylemlerini kaydederken O'nu deli, *mecnûn*, olarak tavsif ettiklerini fakat hasta demediklerini belirterek, Vahyi vak'asının anlaşılmasında tek kaynağın Kur'an olacağını ısrarla vurgulamaktadır.

Çok sayıda batılı araştırmacının ilgisini çeken Kur'an üzerindeki yabancı tesirler, Bell'in yazılarında da fazlasıyla nasibini almıştır¹⁴. Bell, Kur'an'da yahudi ve hıristiyan

10 Bell, *a.g.c.*, 1926, 66.

11 Jane Dammen McAuliffe, *Qur'anic Christians: an Analysis of Classical and Modern Exegesis*, Cambridge: Cambridge University Press 1991, 33.

12 Edmund C. Bosworth and M.E.J. Richardson (ed), *A Commentary on the Qur'an Prepared by Richard Bell*, Manchester University Press 1991, I-II.

13 Bell, *a.g.c.*, 1953, 80-1.

14 Sözelimi Kur'an'da ki yabancı kelimelerle ilgili Bell Arthur Jeffery'nin *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*'ına atıfta bulunarak şunları söylemektedir: Jeffery 275 kelimenin yabancı olduğunu kay-

tesirinin ilk bakışta çok rahat görülebileceğini söylemektedir¹⁵. Her ne kadar Bell'in *The Origin of Islam in Its Christian Environment*'i yazmasının amacı Kur'an'da hıristiyan etkisini göstermekse de, yahudilikten gelen sözde etkileri de göz ardı etmemektedir. Bununla beraber hangi anlatımın yahudileğe ya da hıristiyanlığa ait olduğunun tesbitinin çok güç olduğunu da itiraf etmektedir. Bu güçlüğü ana nedenini Bell, Hz. Peygamber'in kişiliğinde ve O'nun yahudi ve hıristiyan kaynaklarına tedrici vukufiyetinde görmektedir. Bununla paralel olarak Bell, Hz. Peygamber'in özellikle peygamberliğinin ilk dönemlerinde yahudi ve hıristiyan kaynaklarını ilk elden kullanmadığını, hatta Hz. Peygamber'in bu sıralarda yahudi ve hıristiyanlar arasında bir ayırım yapmadığını, ya da olası bir ayırımın farkında olmadığını ifade etmektedir¹⁶. Bell, Hz. Peygamber'in yahudi ve hıristiyan kaynaklarına ilk elden vukufiyetinin son dönem Mekkî sûrelerle başladığını ve Medine'de inen sûrelerde devam ettiğini ileri sürmektedir¹⁷.

Bell, zaman zaman Hz. Peygamber'i bir fırsatçı (opportunist) olarak değerlendirmektedir. Bell'e göre, Hz. Peygamber işine gelen, ya da bulunduğu duruma en uygun olanı hemen alan, eğer işine yaramayacaksa çok kolay bir şekilde görmemezlikten gelen bir fırsattır. İlginçtir ki, Bell Hz. Peygamber'in yahudi ve hıristiyanlıktan aldıklarına bile kendi damgasını vurduğunu, bu nedenle kökleri(!) Ahd-i Atik ve Cedid'te bulunan çok sayıdaki Kur'anî anlatımın farklılık arzetmesini Hz. Peygamber'in insiyatifi olarak görmektedir¹⁸. Özetle, şu an elimizdeki Kur'an, Bell'e göre, Hz. Peygamber'in zihni gücüyle birlikte fitri-dini eğilimini de kullanarak çevre kültürler kadar gelişmemiş olan Arap kültürünü zenginleştirmek için yabancı kaynaklardan bazı değiştirmelere tabi tutarak ve mümkün mertebe açık taklitten kaçınarak aldığı bilgilerin bütününden başka bir şey değildir¹⁹.

Bell, Hz. Peygamberin Vahy yolculuğunu anlatırken farklı dönemlere ayırır. Her dönemin kendine has özellikleri ve dolayısıyla da işlenen değişik temaları vardır. Bell,

detmiştir. Fakat bunların çoğu Cahiliyye döneminde kullanılan kelimelerdir. Sadece 70 tanesinin yeni olduğunu söyleyebiliriz. Bu 70 kelimenin yarısı hıristiyan halkın kullandığı dillerden gelmez, Süryani'ce, Habeşistan'ca vb., 25'e yakını ise İbrani'ce ve Arami'ceden gelmektedir. Geriye kalan küçük bir kısımda Farsça, Yunanca ve belirlemediğimiz bazı kaynaklardan gelmektedir. (Bell, a.g.e., 1953, 80-1)

15 Bell, a.g.e., 1953, 67.

16 A.g.e., 67, 111.

17 A.g.e., 140.

18 Bell, a.g.e., 1926, 101.

19 A.g.e., 111.

hz. Peygamber'in misyonuna ilk defa insanların Yaratıcı'nın verdiği sonsuz nimetleri tasdik etmeleriyle ilgili ayetlerin tebliğiyle başladığını, fakat bu ayetlerin genel olarak Mekkeli'ler üzerinde kayda değer etki yaratmadığını söylemektedir²⁰. İlgili ayetleri ve bölümleri Bell, alâmet/işaret (sign) pasajları olarak adlandırmaktadır. Bu pasajlarda işlenen ana temalar yer/sema ve insanın yaratılışı, insanlara kolaylık olması için yaratılan hayvanlar, gece ve gündüzün birbirlerini takip eden seyri, güneş, ay ve yıldızlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Her ne kadar bu pasajlar çok farklı gayeleri içermekteyse de, topluca ele alındığında Yüce, Güçlü ve bol nimet veren bir Yaratıcı fikrini işlemektedir²¹. Bell'in genel olarak *işaret* pasajları olarak adlandırdığı bu bölümler aşağıda tartışacağımız Kur'an ve Kitab bölümlerinden farklılık arz etmektedirler. Bell'e göre, bu pasajlar çok dağınıktır ve hz. Peygamber, daha sonraki dönemlerde yapmış olduğu bazı değişikliklerle bu ayetlerin bazılarını Kur'an'a dahil etmiş, bazılarını ise etmemiştir.

Bu grubun en can alıcı pasajları insanın yaratılışıyla ilgili ayetlerdir. Bu ayetleri değerlendirirken Bell, embriyonun ana rahmindeki gelişimi konusunda hz. Peygamber'in hıristiyan ve yahudi kaynaklarından bağımsız hareket ettiğini belirttikten sonra, verilen bilginde farkedilir bir derecede doğruluk içerdiğini vurgulamaktadır. Bu bilgilerden sonra hz. Peygamber'in Ahd-i Atik'te anlatıldığı gibi insanın çamurdan yaratıldığına değindiğini ve dolayısıyla da yaratılışla ilgili görüşünde bir şekilde hz. Peygamber'in yahudilerin etkisi altına girdiğini bildirmektedir²². Daha sonraki araştırmalarında Bell, ilgili ayetlerde *İblîs* ifadesinin varlığından dolayı hz. Peygamber'in bu anlatımı hıristiyanlardan aldığı ihtimalinin önemine dikkat çekmektedir²³. Hiç bir kaynağa dayanmaksızın yapmış olduğu yorumlarla Bell, bir taraftan Kur'an'ın hz. Peygamber'in eseri olduğunu vurgularken öte yandan da son derece göreceli ve zayıf hesaplamalarla hareket ettiğini göstermektedir.

Kur'an bölümüne geçmeden önce üzerinde durulması gereken önemli bir ayet grubu da, Allah'ın (cc) emir ve yasaklarına itaat etmeyen kullarını cezalandırmasıyla ilgili olanlardır. Bell, genel olarak bu pasajları Kur'an'ın terminolojisinden aldığı *el-mesâni* ifadesiyle açıklamaktadır. Bu terim Kur'an'da iki yerde geçmektedir, 15:87 ve 39:23-24. Bell, ne müslüman ne de gayri-müslimlerin *el-mesâni* hakkında doyurucu

20 A.g.e., 111.

21 Bell, a.g.e., 1953, 115.

22 Bell, a.g.e., 1926, 76-77.

23 Bell, a.g.e., 1953, 118.

bilgi verdiği inanamamaktadır. Bu pasajların ceza kussalarına işaret ettiğini ve birbirlerine benzediklerinden dolayı *el-mesâni* adını aldıklarını belirtmektedir. Öndört adet kussanın (Eshab-ı Medyen, Eyke, Ras, Tubba', Sebe', Kavm-i Nûh, İbrâhîm, Lût, Mu'tefikat, Firavn, Kârûn) varlığına dikkat çeken Bell, sekizinin Arap geleneğinden kaynaklandığını diğerlerinin ise Ahd-i Atik ve Cedid'le paralellik arzettiğini vurgulamaktadır²⁴. Bu pasajların bazan ayrı ayrı bazan da grup halinde Kur'an'da zikredildiğini ve grup halinde zikredildiğinde birbirlerine benzer bir yapıda anlatıldığına dikkat çeken Bell özellikle girizgahların aynı olduğunu belirtmektedir. Bu sonuçtan hareketle Bell, Kur'an'ın tamamına bakıldığında asıl anlatımların ortaya çıkacağını iddia etmektedir. Sözgelimi, Nûh, Âd ve Semûd halkıyla ilgili anlatımların sık ve devamlı beraber zikredildiğini, İbrâhîm ve Mûsâ (as)'la ilgili anlatımların ise sonradan eklendiğini savunmaktadır²⁵. Ayrıca Kur'an'da geçen anlatımların sayısının 7'den fazla olduğunu fakat ana anlatımların 7 ile sınırlı olduğunu belirten Bell, *seb' el-mesâni*' sırrını da böylece çözmektedir. Bu yaklaşıma göre Nûh, Âd, Semûd, İbrâhîm, Lût, Medyen ve Mûsâ (as)'la ilgili anlatımlar ana şemayı oluşturmaktadır. Diğerleri ise, W. M. Watt'ın da söylediği gibi, tam bir anlatımdan ziyade kısa kısa referanslardan ibaret ya da ana anlatımların kopyası hüviyetini taşımaktadır²⁶.

Bu anlatımlar insanları eğlendirmek için serdedilmemiştir. Kur'an'da önemli bir yer kaplayan bu anlatımların amacı tarihi bilgi vermek de değildir. Hz. Peygamber bu anlatımlarda bahsedilen peygamberlerin hayatlarının, mücadelelerinin kendi yaşamına benzediğine ve bu nedenle de muasırlarına rehber olması gerektiğine inandığı için sık sık Kur'an'da bunları zikretmektedir²⁷.

Bell'in dikkat çektiği başka bir noktada bu tür anlatımların Hz. Peygamber'in bizzat kendi hayat tecrübesiyle olan ilişkisidir. Başka bir ifadeyle, Bell bu kussaların Hz. Muhammed'in (sav) Mekke'li müşrikler arasındaki durumunu yansıttığını söylemektedir.

Bell, bu anlatımların kesinlikle eskatolojik anlatımlar olmadığını da vurgulamayı unutmamaktadır²⁸. Bell'in bu yaklaşımı, David Marshall tarafından eleştirilmektedir. Marshall, Bell'in inananların cezasıyla ilgili ayetlerin Ahiret günü'yle ilgili değil

24 A.g.e., 123.

25 A.g.e., 126-7.

26 W. Montgomery Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, Edinburgh University Press 1994 (İlk defa 1970'te baskısı yapılmıştır), 131-132.

27 Bell, Richard, 'Muhammad and Previous Messengers', *The Moslem World*, 24 (1934) 331-3.

28 A.g.e., 333.

yorumunu, bu anlatımlara karşı yüzeysel bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Marshall, her ne kadar dünyevî azap ağırlıkta olsa da bu anlatımlar Kıyamet gününde inanmayanlara verilecek azaba da işaret eder demektedir²⁹. Mekke döneminin ortalarından sonlarına kadar çok sık karşılaştığımız bu anlatımların kronolojisini belirlerken Bell, fazla tatmin edici bilgi vermemektedir. Bell, ayrıca bu anlatımların *Kur'an* döneminden sayılmamasının nedenleri konusunda da sessiz kalmaktadır.

Bell, dünyevî azap anlatımlarından sonraki katagoriyi Kur'an dönemi olarak adlandırmaktadır. Mekkî ve Medenî sûrelerin bir bölümünü içeren bu dönem Bell'e göre namazın farz kılınmasıyla başlayıp Medine'de kible'nin Ka'be'ye çevrilmesiyle son bulmaktadır³⁰. Bell, bu döneme adını veren Kur'an kelimesiyle birlikte *karac* ve *kur'ân* gibi müştaklarının hıristiyanların kelime hazinesine ait olduğuna inanmaktadır. Süryani kilisesi ilâhi kitabı okuma ya da mutâlaa etmeyi *qeryâna* kelimesiyle açıklamakta; böylece Bell, 'Kur'an' kelimesinin sadece kelime olarak değil, içerdiği anlam bakımından da Süryanice'den geldiğini belirtmektedir. Bu anlayışa göre Hz. Peygamber hıristiyanların ilâhi kitaplarını okumalarına şahid olmuş sonra da kendisi namaz ibadetiyle Kur'an okumalarını ortaya çıkarmıştır.

Bu dönemi bir önceki dönemden ayıran başka bir özelliğe içerdiği anlatımlarda öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehenneme, Ahiret gününe çok sık referanslarda bulunulmasıdır. Bell, *furkân*'ın bu döneme ait terimlerden olduğunu belirttikten sonra tekrar Süryanice *purqâna* kelimesiyle özleştirmektedir. Bell, anlam bakımından son derece bir birlerine yakın olan bu iki terimin Kur'an'ın *Levh-i Mahfûz*'dan yakın sema'ya oradan da Hz. Peygamber'e gönderilmesine işaret ettiğini soylemektedir. İlginçtir ki, Kur'an dönemi *Bedr* savaşı (*yevm'il furkân*) sıralarında son bulmaktadır³¹. *Bedr* savaşı, Bell için son derece önemlidir. Bell, bu savaşı sadece İslam'ın harici başarı elde etmesi olarak değil, aynı zamanda Hz. Muhammed'in (sav) kendisini peygamber olarak kabul etmesi ve ettirmesinin bir garantisi kabul etmektedir. Bell, *Bedr* savaşının Hz. Peygamber'in yahudi ve hıristiyanlara karşı tutumunun değiştiği bir dönem olarak algılamaktadır.

Bell, bu dönemde Hz. Peygamber'in ilk gelen ayetleri tekrar edisyona tabi tuttuğunu, işaret pasajlarıyla birlikte dünyevî ceza ayetlerinin bir kısmını da yukarıdaki bölüme eklediğini savunmaktadır. Her ne kadar kendisini destekliyecek bir

29 David Marshall, *God, Muhammad, the Unbelievers*, Richmond: Curzon 1999, 50

30 Bell, *a.g.c.*, 1953, 90-91, 126.

31 *A.g.c.*, 130-133.

delili olmasa da sure kelimesinin ilk defa bu dönemde kullanıldığını bildirmektedir³². O'na göre, *Kur'an* dönemini *Kitap* döneminden ayıran belirgin bir özellik de birincisinin başlayış noktasıyla bitiş noktasında ilgili sure ve pasajların hassasiyetle kaydedilmiş olması, ikincisinde ise başladığı dönemin belirli olmasına rağmen bittiği noktayla ilgili sınır çizileme olmasıdır. Başka bir ifadeyle, *Kitap* bölümü bitmemiş ya da bitirilememiştir.

Kitap dönemi Medine'ye ait bir fenemondur. Hz. Peygamber bağımsız bir müslüman sitesini oluşturduğunda tabii olarak bu sitede yaşayan müslümanların davranışlarını kontrol edecek ilâhi kitaba gereksinim de doğmuştur. Diğer dîni gruplar gibi müslümanlar da ilâhi bir kitaba sahip olmalıydılar. Bell, Hz. Peygamberin bu dönemde peygamberlik misyonuyla son derece ilgilendiğini de vurgulamaktadır. Sonuçlanmadığına inandığı bu dönemde, *Kur'an* (okuma) döneminin aksine, *Kitap* (yazma) olgusunun hakimiyetinden bahsetmektedir³³. Bu durumda Hz. Peygamber'in *resûl* statüsünden *nebî* statüsüne geçmesi olarak yorumlamaktadır. Bell, bu dönemde sayısız fikhî hükümleri belirten ayetlerin yanında bazı anlatımlarında tekrar revizyona tutulduğunu, buna da en güzel örneği, A'râf ve Yûnus surelerindeki kıssaların teşkil ettiğini söylemektedir³⁴.

Her ne kadar anlatım bakımından Ahd-i Atik'in *Kur'an* üzerindeki tesirinin İnciller'den daha fazla olduğunu belirtse de Bell, *Kur'an*'da çok sayıda İncil anlatımının bulunduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Sözgelimi, Hz. Zekeriyâ ve Yahyâ (as) ile ilgili bölümlerin Luke İncil'inden alındığını, Hz. İsa'nın doğumuyla ilgili pasajların ise Apokrafik İnciller'den, özellikle James İncil'inden, geldiğine inanmaktadır. Ashında Bell, Hıristiyanlığın *Kur'an* üzerindeki etkisinin kıssalarla sınırlı olmadığını, Kıyamet sahnelerinin resmedildiği, cehennem'in bütün çıplaklığıyla gözler önüne serildiği ayetlerin çoğunun Apokaliptik geleneğin ürünü olduğunu söylemektedir³⁵. Bell'e göre, Apokaliptik gelenek yaygın Hıristiyanlığa has bir gelenektir. Bu nedenle onun Yahudilikte çok fazla yeri olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla da *Kur'an*'da var olduğuna inandığı bu tür anlatımların Hıristiyanlıktan geldiğini söylemektedir.

32 *A.g.c.*, 132.

33 *A.g.c.*, 134-135.

34 *A.g.c.*, 135.

35 *A.g.c.*, 163; Bell, *a.g.c.*, 1926, 104.

Bell Kur'an'da ne hristiyan ne de yahudi izi taşımayan anlatımların varlığından da bahsetmektedir. Ashâb-ı Kehf, Mûsâ ve Hızır(!) (as)'la ilgili anlatımlar buna en açık örneklerdir. Bell, bu tür anlatımların Kur'an'da yer almasını Hz. Peygamber'in yahudilik ve hristiyanlık konusunda ilk elden bilgi sahibi olan kimselerden ziyade, fazla bilgili olmayan ikinci veya üçüncü şahıslarla muhatap olmasının bir sonucu olarak kabul etmektedir. Bell, ortaya koyduğu bu radikal yaklaşımı destekleyici kayda değer bir delil sunmamaktadır. Bell'in yorumu Hz. Peygamber'in kimlerden neyi, nasıl, nerede ve ne zaman aldığına dair tatmin edici bilgilerden oldukça uzaktır. Bell'in Hz. Peygamber'in kaynağının o günkü Arabistan'ın etrafını saran yaygın doğu hristiyanlığıdır³⁶ saptaması da yukarıda zikredilen spesifik soruların hiç birinin yanıtını teşkil etmemektedir. Fakat Bell için çevredeki hakim kültürün hristiyanlık olması, Hz. Peygamber'in en önemli kaynağının tesbitinde ikinci bir delile ihtiyaç bırakmayacak kadar önemlidir. Bunların yanında Bell, sahip olduğu görüşü Kur'an ayetleriyle de temellendirecek kadar cesur bir oryantalisttir; 25:5: 'Ve dediler bu geçmişlerin uydurduğu masallardır, bir başkasına yazdırmış olup kendisine sabah akşam okunmaktadır.' Burada Bell, Vahy karşısında ne yapacağını şaşırılmış bir grubun öne sürdüğü mazereti Kur'an'ın kaynağı olarak göstermektedir. Bu tür ilginç yaklaşımları çok sayıda oryantalistte görmek mümkündür.

Bell, Hz. Peygamber'in Medine'de yahudi ve hristiyan kaynaklarına daha fazla vakıf olduğunu bildirmektedir. Fakat Bell bu vukûfiyeti çok geniş manada anlamamaktadır. Hz. Peygamber'in diğer ilâhi dinler hakkındaki bilgisinin arttığı en açık ifadesini Bell, Kur'an'da temsil ve teşbihlerin bu dönemde çok sık göze çarpmasıyla açıklamaktadır³⁷. Bell için temsil ve teşbihlerin ikinci bir önemi de bu tür anlatımların İnciller'in vazgeçilmez unsuru olmalarıdır. Sonuç olarak, Kur'an'da temsil ve teşbihlerin varlığı, Bell için, sadece Kur'an'da yahudi etkisinden ziyade hristiyanlığın tesirini göstermekten başka bir şey değildir. Kur'an'da zikredilen temsil ve teşbihlerin İnciller'deki uzantılarını bulmak için Bell, çok ciddi gayretler sarfetmektedir. Burada verdiği örneklemelerden ilginç bulduklarımız arasından meşhur Nûr ayetini (24:35) hristiyan keşişlerin odasındaki lamba'ya benzetmesiyle, Kehf suresinde 18:32-42 Allah'ın (cc) kendisine verdiği zenginlik nimetini arkadaşına karşı övünç meselesi yapan şükürsüz bir kişinin anlatılmasıyla dört İncil'de de kendisinden bahsedilen

36 Bell, a.g.e., 1953, 164-165; Bell, a.g.e., 1926, 112.

37 Bell, a.g.e., 1953, 165; Bell, a.g.e., 1926, 114.

aptal zengini zikretmek mümkündür³⁸. Bell, kurmuş olduğu bu tür benzerliklere rağmen Hz. Peygamber'in Medine'de hıristiyanlarla olan ilişkisinin hiç bir zaman yahudiler kadar yakın olmadığını kabul etmektedir³⁹. Her ne kadar Bell, Hz. Peygamber'in üzerinde etkisinin olduğuna inandığı farklı kaynaklardan da bahsetmekteyse de geniş bilgi vermemektedir.

Hz. Peygamber'in vahyi nasıl aldığı sorusuna gelince, Bell'in değişik yaklaşımlar içinde olduğu görülmektedir. Bell, Hz. Peygamberin zihnini meşgul eden iki önemli konudan bahsetmektedir: tek Tanrı inancı ve yaşadığı topluma bu inancı bir şekilde aktarma arzusu⁴⁰. Hz. Peygamber'in ilk hedefinin Mekke'de dîni bir reform gerçekleştirmek olduğunu belirten Bell, başka bir yerde de Hz. Peygamber'i dîni faaliyetlere sürüklüten etkilere başta kendisinin bile habersiz olduğunu söylemektedir⁴¹. Bell'e göre, Hz. Peygamber diğer peygamberler hakkında bilgi sahibi oldukça, edindiği bilgileri bir an önce Kur'an'a yansıtmaya çalışmakta geç kalmamaktadır⁴². Hz. Peygamber'in Kur'an'ı telakkisindeki anahtar sözcük Vahy'dir. Vahy, bir fikrin muhataba çok hızlı bir şekilde ulaştırılması olarak yorumlanmaktadır. Bell, bunu yanıp sönen bir lambaya benzetir. Bell, Hz. Peygamber'in uzun meditasyonlardan sonra ansızın bu tür bir aydınlanma, ilhamla karşı karşıya gelmekte olduğunu söylemektedir. Hatta Hz. Peygamber'in, düşüncenin daha açık ve duru olduğu gece vakitlerini Vahy zamanı olarak seçmesine neden olarak Bell, O'nun dinleyici üzerinde gelen Vahy'in apaçık bir şekilde geldiği izlenimini oluşturmaya endişesini gösterir⁴³. Bell, bu yaklaşımla Vahy'i Hz. Peygamber'in kontrolü altında varsaymaktadır. Bu varsayım da, dolaylı bir şekilde, Vahy'in bir insan ürünü olduğuna işaret etmektedir. Bell'e göre, istediği zaman vahy alabilen, aldığı Vahy'i istediği şekle uydurabilen bir Peygamber vardır karşımızda. Böylece, Vahy vakasında ilâhîlik özelliğinin olmadığını göstermektedir.

Bell'in Vahy prosedürüyle ilgili görüşleri yukarıda kaydettiklerimizle sınırlı değildir. Bell'e göre, bazan Hz. Peygamber kedisini biraz sıktıktan sonra kelimelere dökülecek ilhamı sabırlı bir şekilde bekler. Zihnî duruluğa erdiği zaman ise Vahy ortaya çıkmaya başlar, kelimeler dökülür, O (sav) bunları kendisine verilmiş kabul

38 Bell, a.g.c., 1926, 114-115.

39 Bell, a.g.c., 1953, 165.

40 Bell, Richard, 'Muhammad's Vision', *The Moslem World*, 24 (1934) 154.

41 Bell, a.g.c., 1926, 91; Bell, a.g.c., 1934, 154.

42 Bell, a.g.c., 1934, 154.

43 Bell, a.g.c., 1926, 97; Bell, 1953, a.g.c., 34.

eder⁴⁴. Bell, böylece Kur'an'da kendisine göre mevcut kabul ettiği sûre ve ayetler arasındaki sözde irtibatsızlığı Hz. Peygamber'in kompleks Vahy olgusuyla açıklamaktadır. Bu arada Bell'in vurguladığı ikinci bir nokta da, Hz. Peygamber'in kendisini Allah tarafından yönlendirildiği fikrine inandırmış olmasıdır. Yüce Yaratıcı tarafından yönlendiriliyor heyecan ve hissiyle yaptığı için, Hz. Peygamber Vahy adı altında getirdiği bildirimlerini devamlı ilâhi otoriteyle desteklemektedir⁴⁵. Her ne kadar Hz. Peygamberin samimiyetini sorgulaması da Bell, Hz. Peygamber'in son dönemlerinde şartlar Vahye gereksinimi ortaya çıkarttığına Hz. Peygamber tereddüt etmeden, bulunduğu durumu zorlayarak istediği Vahy'i elde ettiğini söylemektedir. Bu yaklaşımla Bell, Hz. Peygamber'i Vahy almak için mistik gayretler içerisinde bulunmakla suçlamaktadır. Bell, Kur'an'ın *Kelâmullah* olmadığını bilakis Hz. Peygamber'in derin düşüncesinin bir ürünü olduğunu dolaylı ve dolaysız yollardan göstermeye çalışmaktadır. İlginçtir ki, Necm sûresinde Hz. Peygamber'in müşahedelerinin zikredildiği pasajlar hakkında yorum yaparken Bell, batılı araştırmacılarda görmediğimiz bir yaklaşım sergilemektedir:

Hiz. Peygamber Melek(ğ)'i gördü, Allah'ın elçisini. O'nun gerçekte ne gördüğü ihtimalini burada aramak gerekir. Gördüğü Allah değildir, Hz. Peygamber Allah'ın elçisini müşahede etmiştir... Necm suresinde elçiyi en yüksek ufkta gördüğünü bildiriyor ve her ne kadar Hz. Peygamber kendisi de biraz gördüklerinin gerçek olması konusunda şüpheli görünse de, ben bunu orada neler olduğu konusunda önemli bir ipucu sayıyorum⁴⁶.

Bell'in bu yaklaşımı, yukarıda bahsettiğimiz açıklamalarıyla çelişmektedir. Her ne kadar sonraki eserlerinde daha dikkatli davranmaktaysa da Hz. Cebrail'in Hz. Peygamber'e Allah'ın izniyle Vahy getirme olgusunu Medine dönemine ait bir fenomen olarak kabul etmektedir. Bell'e göre, Hz. Peygamber Allah'ı göremeyeceğini anladığı zaman müşahede tecrübesini yorumlayarak gördüğünün Cebrail olduğunu söylemiştir⁴⁷. Sonuç olarak söylenecek tek şey, Bell, Vahy vakasını (çoğu zaman ilham olarak zikretmektedir) Hz. Peygamberin fitrî-zihnî gücünün meditasyon ve derin düşünce sonucu ürettiği bir olgu olarak değerlendirmektedir.

44 Bell, a.g.e., 1953, 34.

45 A.g.e., 34.

46 Bell, a.g.e., 1934, 154; P. O. Cate., a.g.e., 233-4.

47 Bell, a.g.e., 1953, 31.

Sonuç

Bell'in genel görüşleri üzerinde yapmış olduğumuz bu kısa değerlendirme bize yahudi ve hıristiyanlara ait bilgilerin Kur'an'da varlığını vurgulama gayretlerinin son derece canlı olduğunu göstermektedir. Bell, yaşadığı dönemin bir ürünüdür. Bir buçuk asırdır batıda sürdürülen Kur'an çalışmalarında Kur'an'ın kaynağını yahudilikte arayan yahudi asıllı araştırmacılarla, hıristiyanlıkta arayan hıristiyan araştırmacılar hatırlanırsa, dindar bir hıristiyan olan Bell'in mensup olduğu dinin lehine sarfettiği enerjinin sebebini anlamak çok zor olmasa gerek. Zaman zaman yahudi tesirini kabul etse de Bell, genelde Hz. Peygamber'i kilisenin öğrencisi olarak görmektedir. Diğer araştırmacıların aksine Bell, Hz. Peygamber'in diğer ilâhi kitaplar konusundaki bilgisinin sınırlı olduğunu kabul etmekte ve O'nun (sav) çoğu kez Apokrafik eserlere dayandığını vurgulamaktadır. Vahy'i Hz. Peygamber'in yaratıcı fikir cinnastığının bir ürünü gören Bell, O'nun (sav) getirdiği mesaja ilâhîlik atfetmekten kaçınmaktadır. Yaşadığı dönem itibariyle de kendisinden bu tür bir yorum beklenmemektedir. İlginçtir ki, Hz. Peygamber'in samimiyyetinde nokta kadar şüphe duymayan Bell'in, Kur'an'ın ilâhîliği konusundaki aşırı şüpheciligi Bell'i hiç rahatsız etmemektedir. A. L. Tibawi genel olarak oryantalistlerin sergilediği bu tür yaklaşımları kendi içinde tutarlı bulmamakta ve ciddi bir şekilde eleştirmektedir.⁴⁸

Bell'in aşırı derecede şüpheci yaklaştığı ikinci bir konu da Kur'an dışındaki İslamî kaynaklardır (hadis, siyer, vb.). Bu tür kaynakları bir kalemde reddeterken getirmiş olduğu çok sayıdaki yorum yüzeysellik sınırını aşmamaktadır. Bu nedenle Kur'an dışındaki kaynakların inkarı Kur'an'ı daha iyi anlamak gayesinden çok geleneksel olarak oryantalistlerin taşıdığı peşin hükmü yansıtmaktadır. Bell, Kur'an'ın elimizdeki şekliyle (kronolojik yapısını) O'nun anlaşılmasında çok önemli bir engel görmektedir. Kur'an'ın kronolojisinin rastgele yapıldığına inanan Bell son dönem eserlerinde bu engeli kaldırmak amacıyla sûrelerin içindeki değişik Kur'an pasajlarını tekrar düzenlemeye çalışmıştır. Fakat bu iş için öne sürdüğü kriterler son derece izafi ve Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olmaktan çok uzaktır. Yazımızda sık sık Bell'in Kur'an'ın anlatımıyla ilgili genel görüşlerine değinmeye çalıştık. Sonuç olarak, Bell Kur'an'ı Ahd-i Atik ve Cedid'in Arap alfabesindeki tezahürü olarak değerlendirdiğini gördük. Kur'an çalışmalarının seyrinin hızla değiştiği batıda klasik oryantalizmin

48 A. L. Tibawi, 'English Speaking Orientalist: A Critique of their Approach to Islam and Arab Nationalism', *The Islamic Quarterly*, 7 (1963) 35

temsilcisi sayabileceğimiz Bell'in⁴⁹ düstünceleri, çoğu araştırmacı için tazeliğini korumaktadır. Bu nedenle çok eski olmasa da fazla da yeni sayamayacağımız Bell'in eserlerinin, oryantalistlerin Kur'an hakkındaki görüşlerini genel olarak merak edenler için iyi bir başlangıç olacağı kanaatindeyim.

49 Günümüz Kur'an çalışmalarının en popüler isimlerinden biri olan Andrew Rippin, Bell ve benzeri araştırmacıların artık modasının geçtiğini söylemektedir. (Andrew Rippin, Reading the Qur'an with Richard Bell, *Journal of the American Oriental Studies*, 112 (1992) 640) Rippin, Kur'an'ın kitap haline gelmesinin yaklaşık Hz. Peygamber'den iki asır sonra gerçekleştiğine inandığı için kendisinden çok farklı düşünen Bell'in görüşlerini beğenmemektedir. Bu nedenle yapmış olduğu yorumu Rippin'in zât'ı şahsına münhasır bir yaklaşım olarak görmek gerekmektedir. Unutulmamalı ki, Bell'in eserleri çok sayıdaki İslami araştırmalar bölümünde, kaynak eser olarak okutulmaya devam etmektedir.